

VİRTUAL MƏKANDA ABREVIATURLARIN STRUKTUR TİPLƏRİ VƏ FUNKSIONAL ÖZƏLLİKLƏRİ

Səmra Quluzadə

Sumqayıt Dövlət Universiteti, Sumqayıt, Azərbaycan

e-mail: semra.guluzade@mail.ru

DOI: 10.30546/2960-1967.2025.1.055

Xülasə. Məqalədə müasir Azərbaycan dilində şəbəkədaxili kommunikasiyalarda istifadə olunan abreviaturların struktur və funksional xüsusiyyətləri araşdırılır. İnformasiya-kommunikasiya texnologiyalarının sürətli inkişafı nəticəsində virtual ünsiyyət dilində geniş yayılan ixtisarlara dilin ənənəvi strukturlarına yeni forma və məzmun layları əlavə etmişdir. Tədqiqatda abreviaturların sintaktik, semantik və fonetik tipologiyası sistemləşdirilmiş, onların əsas kommunikativ funksiyaları — qənaətilik, emosional ifadəlilik və pragmatik niyyət ifadəsi kontekstində təhlil olunmuşdur. Müxtəlif sosial şəbəkələrdən (Facebook, WhatsApp, Instagram və s.) götürülmüş real nümunələr əsasında aparılan təhlillər göstərir ki, bu dil vahidləri həm informasiya mübadiləsini sürətləndirir, həm də sosial qruplar arasında ünsiyyətin qeyri-formal üslubunu formalaşdırır. Məqalədə, eyni zamanda, abreviaturların Azərbaycan, rus, ingilis və türk dillərindəki istifadəsi müqayisəli şəkildə təqdim olunmuş, onların müsbət və mənfi təsirləri elmi-nəzəri aspektdən dəyərləndirilmişdir. Nəticə etibarilə, abreviaturların müasir virtual diskursda dilin dinamik inkişafına təsir edən mühüm komponentlərdən biri olduğu qənaətinə gəlinir.

Açar sözlər: Abreviatur, virtual məkan, sosial şəbəkə, dilçilik, ixtisarlara, kommunikasiya

Giriş

Müasir dövrdə internet və sosial şəbəkələr ünsiyyət vasitəsi kimi aparıcı rol oynayır. Artıq virtual kommunikasiyanın — yəni onlayn platformalarda və sosial şəbəkələrdə baş verən qarşılıqlı əlaqələrin — cəmiyyətin gündəlik həyatının ayrılmaz bir hissəsinə çevrildiyi, insanların davranışlarına və dil istifadəsinə birbaşa təsir göstərdiyi müxtəlif tədqiqatlarda qeyd olunur [7, s.95]. İnformasiya-kommunikasiya texnologiyalarının sürətli inkişafı nəticəsində formalaşan yeni sosial reallıqlar, dilin həm strukturuna, həm də üslubuna dəyişikliklər gətirmişdir. Belə dəyişikliklər internet diskursu çərçivəsində “internet dili” anlayışının meydana çıxması ilə müşayiət olunur. Tədqiqatçılar haqlı olaraq qeyd edirlər ki, bu anlayış yalnız müasir kommunikasiya təcrübəsindəki dəyişiklikləri deyil, eyni zamanda sosial-mədəni meyilləri əks etdirən adaptiv və dinamik bir dil aspektidir [9, s.385].

Bu yanaşmadan da göründüyü kimi, internetin kommunikasiya vasitəsi kimi aktuallaşması nəticəsində ənənəvi dil sistemində yeni leksik və struktur elementlər – sözlər, ifadələr, qısaltmalar və qrafik simvollar meydana gəlmiş, nəticədə virtual ünsiyyət leksikası adlandırılan biləcək yeni bir dil qatının formalaşması müşahidə olunmuşdur. Bu lüğət qatı, əsasən, yazılı ünsiyyətdə səmərəliliyi təmin etməyə, emosional ifadəliliyi artırmağa və qeyri-rəsmi üslubu qorumağa yönəlmiş qısaltılmış formalarla (abreviaturlarla) xarakterizə olunur. Belə qısaltmalar, bir tərəfdən, dilin iqtisadi funksiyasını yerinə yetirir, digər tərəfdən isə özlüyündə yeni semantik və kommunikativ imkanlar açır. Bu baxımdan, internet istifadəçilərinin gündəlik yazışmalarında geniş yayılmış abreviaturlar dilin ənənəvi qaydalarından kənara çıxaraq, yeni üslub və forma yaradır. Bu, virtual diskursun linqvistik xüsusiyyətlərini araşdıran K.Ə. Həbibovanın fikri ilə də uzlaşır: “..., virtual ünsiyyət prosesində, məlumat mətnlərində ixtisar olunmuş leksemlərin əhəmiyyətli bir hissəsi yenidən yaradılır və abreviaturu həm şifrələnmiş, həm də sabit hala gətirən tendensiyaaların aşkarlanması zərurəti yaranır” [1, s.65]. Bu da onu göstərir ki, internet mühitində formalaşan abreviaturlar sadəcə funksional yığcamlıq məqsədi daşımır, həm də dilin strukturuna daxil olan sabit leksik vahidlərə çevrilməkdədir.

Müasir Azərbaycan dilində şəbəkədaxili (virtual) kommunikasiyalarda abreviaturların funksiyaları ilə bağlı problemin elmi və praktiki aktuallığı ondan ibarətdir ki, gənclər və aktiv internet istifadəçiləri arasında formalaşan bu “qısaltılmış dil” fenomeni yalnız ünsiyyət formasına deyil, ədəbi dil normalarına, norma və üslub kateqoriyalarına, eləcə də dilin gələcək

inkişaf dinamikasına təsir edir. Bu proses dilin qeyri-rəsmi ünsiyyət mühitlərində necə dəyişdiyini, hansı sosial funksiyaları yerinə yetirdiyini və nitq aktları zamanı necə formalaşdığını anlamaq baxımından ciddi tədqiqat predmeti kimi çıxış edir.

Bundan əlavə, dünya dillərində aparılan elmi araşdırmalar (rus, ingilis və türk dillərində) göstərir ki, abreviaturlar yalnız texniki və funksional mexanizm deyil, həm də kulturoloji və sosiolinqvistik hadisədir. Azərbaycan dilində bu istiqamətdə aparılan tədqiqatların isə hələlilik məhdud olması tədqiqatın elmi yeniliyini və zəruriliyini bir daha önə çıxarır.

Bu baxımdan təqdim olunan tədqiqat şəbəkədaxili kommunikasiya vasitəsi olan abreviaturların Azərbaycan dili kontekstində struktur və funksional aspektlərinin sistemli şəkildə öyrənilməsinə yönəlmiş ilk cəhdlərdən biri kimi dəyərləndirilə bilər.

Tədqiqatın materialları və metodları

Tədqiqatın metodoloji bazasını deskriptiv-linqvistik təhlil, müqayisəli yanaşma, funksional-semantik analiz və diskurs-nəzəri yanaşma təşkil edir. Bu metodlar vasitəsilə müasir Azərbaycan dilində şəbəkədaxili ünsiyyətdə istifadə olunan abreviaturların struktur xüsusiyyətləri (sintaktik, semantik, fonetik) və funksional rolu (emotivlik, qənaətlilik, sosial signalvermə, pragmatik niyyət) sistemli şəkildə təsniflənmiş və təhlil olunmuşdur. Araşdırma zamanı həm yerli, həm də xarici mütəxəssislərin elmi tədqiqatlarına (Porubay, Həbibova, Məhyəddinova, Kristal, Kamalidin, Ts. Go və b.) istinad olunmuş, dilin texnoloji inkişaf fonunda necə transformasiyaya uğradığı empirik və nəzəri cəhətdən əsaslandırılmışdır.

Tədqiqat materiallarını real kommunikativ nümunələr – sosial şəbəkə (WhatsApp, Telegram, Facebook, Instagram), forum və çat platformalarında rast gəlinən abreviatur formaları təşkil etmişdir. Bu məqsədlə ictimaiyyətə açıq olan onlayn mətnlər, istifadəçi yazışmaları, sosial media paylaşımaları və dil forumlarından toplanmış praktiki materiallar təhlilə cəlb olunmuşdur. Eyni zamanda, rus, ingilis və türk dillərindəki abreviaturların Azərbaycan dilindəki analoqları ilə müqayisəli analizi aparılmış, bu dillərarası paralellər və fərqlər funksional-konseptual baxımdan qiymətləndirilmişdir. Toplanan material əsasında struktur tipologiya yaradılmış və abreviaturaların ünsiyyətdəki çoxşaxəli funksiyaları təhlil edilərək ümumiləşdirilmişdir. Bu metodologiya virtual diskursda qısaltmaların dil sisteminə təsirini daha dərinlən anlamağa və onları elmi-nəzəri baxımdan sistemləşdirməyə imkan vermişdir.

Şəbəkədaxili ünsiyyətdə abreviaturlardan istifadə

İnternet və mobil-rəqəmsal texnologiyaların inkişafı ünsiyyətin sürətlənməsinə və qloballaşmasına yol açıb. Şəbəkədaxili (virtual) ünsiyyətdə abreviaturların yaranmasının bir sıra əsas səbəbləri vardır. Mobil telefonlarda bir zamanlar SMS yazışmaları üçün hər bir mesaj 160 simvollaqlıq limitlə məhdudlaşmış və telefon klaviaturalarında mətn yığmaq çətin idi (rəqəmli klaviaturalarda hərflər seçimi üçün bir düyməni bir neçə dəfə basmaq lazım gəlirdi) [3]. Bu səbəbdən istifadəçilər fikri ifadə etmək üçün mümkün qədər az simvoldan istifadə edilməsinə, hətta teleqraf dövründə də söz sayına görə ödəniş olunduğundan yığcam yazmaq təcrübəsinə ehtiyac olmuşdur [3]. İnternet çatlarında və mesajlaşma tətbiqlərində də tez yazmaq və qarşı tərəfə məlumatı qısa zaman çərçivəsində çatdırmaq tələbi qısaltmaların və ixtisarlara daha geniş vüsət almasına təkan verir. Yəni, vaxta və yerə qənaət abreviaturların meydana çıxmasının başlıca motivasiyalarındandır [7, s.93].

Uzun sözlər və ifadələr yerinə qısa abreviaturlardan istifadə yazmağı asanlaşdırır. Xüsusən gənc nəsillər üçün uzun mesaj yazmaq əvəzinə bir-iki hərflilik qısaltmalardan istifadə etmək rahatdır. Məsələn, ingilis dilində "OK" (razılaşma mənasında "okay") və ya "BTW" ("by the way" – yeri gəlmişkən) kimi abreviaturlar ümumi ifadələri daha rahat formada çatdırır. Azərbaycan dilində də "sağ ol" əvəzinə "sl" və ya sadəcə "ok" demək kifayət edir (Porubay).

K.M.Məhyədina qeyd edir ki, “OK” abreviaturunun geniş mədəni və liqnvistik ortamda bu qədər uğurlu olmasının səbəbi onun koqnitiv olaraq tez qavranılması və asanlıqla yadda saxlanmasıdır. “OK” çox qısa və yığcam bir ifadə olduğu üçün beynin onu qavraması və yadda saxlaması asandır. Bu abreviaturun sadə forması koqnitiv yüklənməni azaldaraq, sürətli anlaşıma və emalı təmin edir. Bu, xüsusilə sürətli ünsiyyətin vacib olduğu rəqəmsal dünyada geniş istifadəyə səbəb olmuşdur” [2, s.191].

Abreviaturalar, xüsusilə gənclər arasında dəb halını alaraq, dilin qeyri-rəsmi üslubununun bir hissəsinə çevrilmişdir. Gənc internet istifadəçiləri arasında formalaşan yazışma dilində qısaltmalar bir növ qrup dili, qarşılıqlı rolunu oynayır. Bu “uydurma dil” bəzən yeniyetmələr və onların valideynləri tərəfindən belə istifadə edilir [4]. Məsələn, Türkiyədə aparılan müşahidələr göstərir ki, artıq valideynlər övladlarına “oğlum, nasılsın?” yerinə “oğlun nasılsın?” şəklində mesaj yazır, uşaq da “iyiyim” əvəzinə sadəcə “im” (yəni “iyim”) deyər cavab verir [4]. Bu cür nümunələr dilin qeyri-formal ünsiyyətdə necə ixtisara uğradığını göstərir.

Bəzən abreviaturalardan istifadə sırf əyləncə məqsədi daşıyır, dil oyununa çevrilir. Məsələn, ingiliscə “LOL” (“laughing out loud” – ucadan gülmək) ifadəsi zamanla orijinal açılışından uzaqlaşaraq, sadəcə gülüşü ifadə edən bir reaksiyaya çevrilir. İnsanlar sözləri hərflərlə əvəz edərək yaradıcılıqlarını göstərirlər. Bu mənada internet dildə yeni yaradıcılıq formalarının meydana gəlməsinə təkan verir [6]. D.Kristal qeyd edir ki, internet dilindəki yeniliklər yazılı dilin təkamülündə yeni mərhələdir və həm uşaqlar, həm də böyüklər üçün savad və savadlılıq motivasiyasını artırır [5, s.34]. Yəni abreviaturalar dilə bir növ yenilik gətirir və ünsiyyətə yaradıcılıq elementi kimi yanaşmanı ortaya qoyur.

Yuxarıdakı səbəblər kompleks halda virtual ünsiyyətdə abreviaturaların geniş yayılmasına yol açmışdır. Qısaltmaların geniş vüsət alması bir tərəfdən zaman və səy qənaəti, digər tərəfdən ünsiyyətdə qeyri-rəsmi, səmimi atmosfer yaratmaq istəyi ilə bağlıdır [7, s.96]. Nəticədə internet dilində abreviaturun istifadə olunması bir normaya çevrilmiş və bu da dilçilərin diqqətini cəlb edən mühüm bir məsələdir.

Abreviaturaların struktur tipologiyası (sintaktik, semantik, fonetik)

İnformasiya-kommunikasiya texnologiyalarının təsiri ilə formalaşan internet diskursu dil sisteminə yeni forma və məzmun qatları əlavə etmişdir. Bu mühitdə dominant ünsiyyət vasitələrindən biri olan abreviaturalar, yalnız leksik ixtisar vasitəsi kimi deyil, həm də kompleks struktur-məna vahidləri kimi çıxış edir. Müasir dilçilik tədqiqatları göstərir ki, internet-slenq təkcə qısaldılmış sözlərdən ibarət deyil, eyni zamanda “*xarici sözləri, dialektləri, rəqəmsal elementləri və nişanları mənimsəyir; o, həmçinin parafraz, omonimlər, diminutivlər (kiçiltmə formaları), təkrarlar və digər söz yaradıcılığı üsulları ilə qeyri-ənənəvi sintaksisi birləşdirir*” [10, s.48]. İnternet yazışmalarında işlənən abreviaturalar struktur baxımdan müxtəlif tiplərə ayrılır. Dilçilikdə qısaltmaların təsnifatı üzrə bir neçə meyar mövcuddur [7, s.95]. Xüsusilə şəbəkədaxili kommunikasiya kontekstində abreviaturaları sintaktik, semantik və fonetik tiplərə ayıraraq incələmək mümkündür:

1. *Sintaktik abreviaturalar*: Bu tip abreviaturalar söz birləşmələrinin və ya cümlələrin sintaktik quruluşundan qaynaqlanır. Yəni bir neçə sözdən ibarət ifadənin hər bir sözünün ilk hərflərindən (və ya ilk hissəsindən) yeni bir qısaltma yaradılır. Klassik akronimlər və inisial abreviaturalar da bu qrupa aiddir. Məsələn, *BMT* – “Birləşmiş Millətlər Təşkilatı”, *AZTV* – “Azərbaycan Televiziyası”, *ABŞ* – “Amerika Birləşmiş Ştatları” kimi abreviaturalar sintaktik prinsip əsasında yaranmışdır: hər bir komponent-sözün ilk hərfləri götürülür. İnternet dilində də çox vaxt tez-tez işlədilən ifadələr bu cür qısaldılır. Məsələn, ingilis dilində *BRB* (“Be Right Back” – “bir azdan qayıdacağam”), *OMG* (“Oh My God” – “Aman Tanrım”) kimi çox sözdən ibarət ifadələr sintaktik olaraq qısaldılmış formadır (Porubay). Azərbaycan və türk dilində də buna bənzər: məsələn, *A.S.* – “aleykum salam” ifadəsinin hər iki sözünün baş hərfi ilə qısaldılması, yaxud *S.A.* – “salamün aleyküm” ifadəsi üçün istifadə olunan ixtisarlara (müsəlman

icmalarında yazışmada rast gəlinir) sintaktik abreviatordur [4]. Sintaktik qısaltmalar mənşə ifadəsinin eyni leksik mənasını daşıyır və sadəcə qrafik-ixtisari formadır. Bu tip qısaltmalar, adətən, neytral semantik yükə malik olur, yəni orijinal ifadənin mənasını olduğu kimi saxlayır və sadəcə qısa yazılış forması kimi çıxış edir [7, s.94].

2. *Semantik abreviaturlar*: Bu kateqoriyaya daxil olan abreviaturlar orijinal ifadənin yalnız sintaktik qısaltması deyil, eyni zamanda mənanın transformasiyası ilə müşayiət olunur. Belə abreviaturlar bir növ şərti işarəyə, simvolik ifadəyə çevrilir və birbaşa tərcümə etmədən mənanı anlamağa imkan verir. İnternet dilində bir çox abreviatur zamanla semantik yük qazanır. Məsələn, *LOL* abreviaturu ingiliscə “laughing out loud” sözlərinin ixtisarı olsa da, artıq sadəcə gülüş reaksiyasını ifadə edir və mesajda zarafatın, şən əhvalın olduğunu bildirir (Porubay). *IMHO* (“In My Humble Opinion” – “mənim şəxsi (kimsədən, hər hansı bir təsirdən asılı olmayan) fikrimcə”) forum və şərh mühitində işlədilir və bir tərəfdən sintaktik qısaltma olsa da, digər tərəfdən yazanın təvazökar fikrini vurğulayan semantik bir funksiyaya malikdir. Yaxud rus dilində forum və çatlarda yayılan *3BI* (“ZI”) qısaltması əslində latın qrafikalı *P.S.* (“post scriptum”, yəni yazıdan sonra əlavə) ifadəsinə uyğun gəlir – klaviaturada latın hərfləri ilə “P.S.” yazmaq əvəzinə, kiril klaviaturasında eyni düymələrə basdıqda “3BI” alınır. Zamanla rusdilli internet istifadəçiləri arasında “3BI” sadəcə əlavə qeydi (P.S.) bildirmək üçün semantik işarə kimi qəbul edilib [11]. Bu tip qısaltmalarda orijinal ifadənin tərkibi tam oxunmasa da, abreviatur mücərrəd bir işarə olaraq müəyyən semantik funksionu yerinə yetirir. Semantik abreviaturlara misal olaraq həmçinin *KİB* (türk dilində “kendine iyi bak” – özünə yaxşı bax), *ASAP* (ingiliscə “as soon as possible” – mümkün qədər tez, lakin ümumən “təcili” mənasında işlənir) göstərilə bilər. Göründüyü kimi, semantik abreviaturlar mətnin emosional və ya situativ məzmununu qısa şəkildə ötürən simvollara çevrilir.

3. *Fonetik abreviaturlar*: Bu qısaltmalar səs uyğunluqları və tələffüz prinsipinə əsaslanır. Yəni söz və ifadələr elə ixtisar olunur ki, nəticədə ortaya çıxan forma orijinal ifadənin səslənməsini xatırladır. Belə abreviaturlar çox vaxt hərflərin adlarının və rəqəmlərin səs qılıfından istifadə edilməklə yaranır. İngilis dilində fonetik abreviaturlara klassik nümunələr: “U” (you) – “sən”, “4” (for) – “üçün”, “L8R” (later) – “sonra”, “GR8” (great) – “əla”. Burada rəqəm və hərflərin səslənməsi orijinal sözün tələffüzü ilə eynidir (məs: “eight” = 8) [11].

Türk və Azərbaycan dillərində də fonetik qısaltmalar, əsasən, saitlərin ixtisarı əsasında baş verir, çünki bu dillərdə sözlərin əsas informativ yükü samitlərin üzərindədir. Məsələn, türk dilində “*nbr*” – “ne haber?” (nə var?) ifadəsində yalnız sözlərin səslənişini verən hərflər yazılır (n-h-b-r), saitlər atılır. Eyni qayda ilə “*slm*” – “selam” (salam), “*mrh*” – “merhaba” (mərhəbə), “*iyi geceler*” – “iyi gecələr” kimi yazılır. Azərbaycan dilində də buna uyğun nümunələr müşahidə olunur: məsələn, “*salam*” sözü tez-tez “*slm*” şəklində yazıla bilər, “*necəsən?*” sualı “*ncsn?*” kimi ixtisarla ifadə oluna bilər (saitlər minimuma endirilir).

Bundan əlavə, qarışıq qrafik-fonetik abreviaturlara da rast gəlinir: məsələn, ingilis dilindən beynəlxalq jarqona çevrilmiş “*XoXo*” (öpüş və qucaq, sanki “x” öpüşü, “o” qucağı simvolizə edir) və ya “*^_^*” kimi smayliklər hərflərlə olmasa da, səs və vizual kod kimi istifadə edilir. Rus dilinin strukturu isə fonetik qısaltmalara bir o qədər imkan vermir: tədqiqatçılar qeyd edir ki, rus dilində hərflərin adları söz yaratmaq üçün uyğun deyil, ona görə rusdilli internet məkanında, əsasən birbaşa hərfi qısaltmalardan istifadə edilir, ingilis dilindəki kimi rəqəm-səs əvəzetmələri çox nadirdir [11]. Türk və Azərbaycan dillərində isə latın qrafikasıdan istifadə və sait-samit ahəng qanunları sayəsində fonetik abreviaturlara daha çox rast gəlinir. Nəticədə fonetik abreviaturlar sözün deyilişini yığcam formada yansıdaraq yazılışı maksimum qısaltmış olur (məsələn, “*görüşərik*” → “*grşrk*” və s. kimi).

Qeyd etmək lazımdır ki, real təcrübədə bir çox internet abreviaturu bu üç prinsipin kombinasiyası ilə yaranır. Məsələn, “*IMHO*” həm sintaktik akronimdir, həm də semantik olaraq “fikrimcə” mənasını ifadə edir; “*LOL*” həm sintaktik abreviatordur, həm də emosional (semantik) funksiya daşıyır; “*nbr*” yazılışı (n-h-b-r) fonetik ixtisar, eyni zamanda sintaktik

olaraq “ne haber” ifadəsinin qısaltmasıdır. Buna görə də sintaktik, semantik, fonetik kateqoriyalar sərhədləri bəzən üst-üstə düşə bilər. Lakin analitik məqsədlə bu cür təsnifat abreviaturların formalaşma mexanizmini anlamağa kömək edir.

Abreviaturların funksional bölgüsü (emotivlik, qənaətilik, ictimai signal və s.)

Şəbəkədaxili ünsiyyətdə qısaltmaların yalnız struktur xüsusiyyətləri deyil, eyni zamanda funksional rolları da diqqətəlayiqdir. Bu baxımdan, “...abreviaturların, emoji-lərin və memlərin istifadəsi geniş yayılmışdır... Bu fenomen unikal bir kommunikasiya dili formalaşdırmaq məqsədi daşıyır...” [9, s.386] fikri də abreviaturların təkcə söz və ifadələrin vizual olaraq yığcamlaşdırılması deyil, həm də spesifik, yeni ünsiyyət modelinin qurulmasında iştirak etdiyini təsdiqləyir. Yəni istifadəçilər abreviaturlardan yalnız vaxta qənaət üçün deyil, həm də üslub yaratmaq, emosional ifadə gücünü artırmaq və sosial mənsubiyyəti nümayiş etdirmək məqsədi ilə yararlanırlar. Beləliklə, bu dil vahidləri ünsiyyətdə çoxşaxəli funksiyalar yerinə yetirir. Ümumi şəkildə virtual kommunikasiya mühitində abreviaturların bir neçə əsas funksional tipə bölündüyünü görmək olar:

Abreviaturların emotiv funksiyası: Abreviaturların iştirakı ilə müşayiət edilən yazışmalarda bu dil vahidlərinin, yuxarıda da qeyd edildiyi kimi, emosiyaların ifadə olunmasına xidmət etməsi halları artıq bir normaya çevrilmişdir. Bu cür qısaltmalar vasitəsilə istifadəçi öz hiss və reaksiyalarını tez və qeyri-rəsmi formada çatdırır. Məsələn, “LOL” bir mesajın gülməli olduğunu bildirir, “OMG” (Oh My God) heyrət və təəccüb kimi emosionallığı göstərir. Bu abreviaturlar cümlənin leksik məzmunundan kənar, əlavə bir emosional ton yaradır. Emosional yüklü abreviaturlara ingiliscə “LMAO” (“Laughing My Ass Off” – qəhqəhə ilə gülmək), “ROFL” (“Rolling On the Floor Laughing” – gülməkdən yerə yıxılmaq) kimi ifadələri, türk dilində “iyi gecələr” əvəzinə “ig” və ya sadəcə smayliklər, Azərbaycan dilində bəzən işlədilən “xD” (gülən üz emojisini ifadə edən hərflərin kombinasiyası) misal ola bilər. Bu kontekstdə qeyd etmək yerinə düşər ki, bu məsələni rus dilli virtual məkan üzərindən araşdıran Ts.Qo qeyd edir ki, “internet-slenq ikili təbiətə malik bir fenomen kimi, bir tərəfdən virtual ünsiyyətin ekspressivliyini və emosionallığını artırır, digər tərəfdən isə rus dili daşıyıcılarının savadlılıq səviyyəsinə mənfi təsir göstərə bilər” [8, s.1082]. Bu fikirdən də aydın olur ki, emosional abreviaturlar ünsiyyətin təbii, canlı axarını təmin etsə də, normativ yazı bacarıqlarına təsir baxımından müəyyən risklər daşıyır.

Emotiv abreviaturlar sayəsində yazılı ünsiyyətdə jest və mimika çatışmazlığı müəyyən dərəcədə kompensə edilir, yəni qısa bir “LOL” abreviaturu ilə mesaj yazan şəxs güldüyünü və ya mesajın zarafat olduğunu ifadə edir. Bu da yanlış anlaşılmaların qarşısını almağa kömək edir və sosial əlaqəni daha səmimi edir. Belə funksiyalar internet dilini daha rəngarəng və emosional baxımdan zəngin edir [7].

Qənaət (lakoniklik) funksiyası: Abreviaturların ən əsas funksiyalarından biri, təbii ki, vaxta, yazı zamanına və yerinə qənaət etməsidir. Bu, kommunikativ səmərəlilik nöqteyi-nəzərindən çox önəmlidir. Xüsusən mətn mesajlarının limitli olduğu şəraitlərdə (məsələn, Twitter postlarında əvvəl 140 simvol limiti vardı) fikri az sayda simvolla ifadə etmək tələb olunur. Hətta limit olmadıqda belə, istifadəçilər sürətli yazışma zamanı qısa formaya üstünlük verirlər. Tədqiqatçılar vurğulayır ki, abreviaturların populyar olmasının əsas səbəblərindən biri “fikri yazılı formada ifadə etmək üçün qısa zaman kəsiyindən istifadə etməkdir” [1, s.13]. Yazılı söhbətdə hər kəsin vaxtının dəyərli olduğu mühitdə, məsələn, “ok” yazmaq “oldu, yaxşıdır” yazmaqdan daha tezdir; “u” yazmaq “you” (sən) yazmaqdan, “tşk” yazmaq “çox sağ ol” yazmaqdan daha praktikdir. Qısaltmalar cümlələrin uzunluğunu azaldır, mesajların qısa və tez oxunub-anlaşılmalarını təmin edir. Bu da, xüsusən mobil cihazlardan istifadə zamanı yazışmanın və ya diqqətin az olduğu şəraitdə (məsələn, tez baxışla mesaj oxuyarkən) çox faydalıdır. Beləliklə, abreviaturların qənaətilik funksiyası informasiya mübadiləsini sürətləndirmək və mətn yığma prosesini optimallaşdırmaq üçün vacibdir. Qeyd edilməlidir ki, bu funksional motiv bəzən dilin normativliyindən güzəştə getmək hesabına

reallaşır. Məsələn, bütün saitləri atmaq yazının normasını poza bilər, amma gənc istifadəçi üçün önəmli olan tez yazıb göndərməkdir.

İctimai signal funksiyası: Abreviaturlar bəzən sırf sosial kontekst signalı rolunu oynayır. Yəni, müəyyən bir qrupa mənsubluq, müəyyən bir ünsiyyət tərzini nümayiş etdirmək üçün istifadə olunur. İnternet jarqonuna bələd olmaq bir icmanın, qrupun “daxili dilini” bilmək deməkdir. Məsələn, “*IMHO*”, “*LOL*”, “*XD*” kimi ifadələri anlamaq və işlətmək internet nəslində ortaq mədəniyyəti paylaşmaq mənasına gələ bilər. Yeni nəsil gənclər bu cür jarqonlarla danışaraq həmrəylik hissi yaradırlar. Eyni zamanda, abreviaturlar vasitəsilə müəllif mesajına müraciət formasını, ünsiyyət tərzini dəyişə bilər, məsələn, “amma bir şey soruşacam” yerinə gənc “*amma bi dənə şey soruşacam :))*” kimi yazı bilər və burada “:))” smayliki və ya “*bi*” (bir) kimi danışq dilində yazma onun səmimi, dostyanalq signalı verir. Rus dilində “*умхо*”, “*кста*” (“кстати”, yəni “yeri gəlmişkən”in qısaldılmış şəkl) kimi ifadələr yazanın qeyri-rəsmi üslubda, forum jarqonunda danışdığını göstərir. Türk dilində gənclər arasında “*nbr*”, “*mrb*” kimi qısaltmaları işlətmək “biz eyni müasir ünsiyyət dilini bölüşürük” mesajını verir. Bu mənada abreviaturlar bir növ şifrəli sosial signal funksiyasını da yerinə yetirir, yəni ünsiyyət iştirakçıları eyni koddan istifadə etməklə ortaq anlaşma zəmini qururlar. Əksinə, bu kodu bilməyən, məsələn, yaşlı nəsil, həmin mesajları başa düşməkdə çətinlik çəkə bilər (). Beləliklə, abreviaturlar ünsiyyət tərzinin qeyri-formallığını və yaxınlığını vurğulayan, cəmiyyətin müəyyən təbəqəsini nişan verən elementlər kimi də dəyərləndirilə bilər.

Praqmatik və diskursiv funksiya: Bəzi qısaltmalar birbaşa kommunikativ niyyəti ifadə edir. Məsələn, “*BRB*” (“be right back” – az sonra qayıdacağam) yazan şəxs söhbətə qısa fasilə verdiyini qarşı tərəfə bildirir; “*AFK*” (“away from keyboard” – klaviatüradan uzaqdayam) mesajı oyun və ya çat mühitində istifadəçinin aktiv olmadığını göstərir. Bu kimi abreviaturlar diskursiv idarəetmə funksiyası yerinə yetirir, yəni, yazışmanın gedişatına dair meta-informasiya verir. Başqa misal: forumlarda “*OT*” (“off-topic” – mövzudankənar) kimi işarələr yazaraq istifadəçi paylaşdığı fikrin əsas mövzudan kənara çıxdığını etiraf edir. E-mail ünsiyyətində “*FYI*” (“for your information” – məlumat üçün) yazmaq qarşı tərəfə göndərilən məlumatın sadəcə bilgi xarakterli olduğuna işarədir. Deməli, abreviaturlar təkcə söz əvəzləmək deyil, həm də ünsiyyət prosesini nizamlamaq, məlumatın tipini öncədən bildirmək kimi praqmatik rol da oynayır. “*Bu hal beynəlxalq kommunikasiya prosesində dillərarası əlaqəni gücləndirir və yeni dil biliklərinin formalaşmasına səbəb olur*” [2, s.191].

Nəticə

Aparılan tədqiqat göstərir ki, müasir Azərbaycan dilində şəbəkədaxili (virtual) ünsiyyətdə istifadə olunan abreviaturlar yalnız texniki ixtisar vasitəsi kimi deyil, həm də yeni kommunikativ üslub və sosial identifikasiya göstəricisi kimi çıxış edir. Abreviaturlar internet dilində sintaktik, semantik və fonetik baxımdan fərqli strukturlarda formalaşaraq, emosional ifadəliliyi artırmaq, ünsiyyəti sürətləndirmək, səmimilik atmosferi yaratmaq və sosial signalı göndərmək funksiyalarını yerinə yetirir. Beləliklə, onlar təkcə dilin qənaət funksiyasını yerinə yetirmir, eyni zamanda diskursiv və praqmatik səviyyədə çoxşaxəli rol oynayır.

İnternet diskursunda işlənən abreviaturlar bir çox hallarda beynəlxalq jarqonun təsiri ilə formalaşır və global dillərdəki qısaltmalar (ingilis, rus, türk) Azərbaycan dilinə uyğunlaşdırılaraq dilimizə daxil olur. Bununla yanaşı, dilin öz daxili resursları əsasında yaranan milli abreviaturlar da şəbəkədaxili ünsiyyətdə geniş istifadə olunur. Bu proses dilin normativliyi ilə qeyri-formallıq arasında yeni balans yaratmaqla, ədəbi dil və jarqon səviyyələri arasında keçid zonası formalaşdırır. Beləliklə, təqdim olunan araşdırma abreviaturların həm struktur, həm də funksional aspektlərinin dərin və sistemli şəkildə təhlilinə əsaslanmaqla, müasir Azərbaycan dilinin dinamik inkişafında onların mühüm yerini təsdiqləyir və gələcəkdə aparılacaq tədqiqatlar üçün nəzəri-praktik baza yaradır.

Ədəbiyyat

1. Həbibova, K.Ə. (2023). *Virtual diskursun lingvistik xüsusiyyətləri*. Bakı: AMEA Nəsimi ad. Dilçilik İnstitutu.
2. Məhyəddinova, K. M. (2024). Dilin təkamülündə abreviaturlar: koqnotov perspektivlər. *Filologiya məsələləri*, (8), 186–194.
3. *SMS dili*. (2020). Vikipediya. URL: https://az.wikipedia.org/wiki/SMS_dili (müraciət olunma tarixi: 20.02.2025).
4. Hurriyet.com.tr. (2024). *İnternet ve cepte kullanılan kısaltmalar Türkçeyi tehdit ediyor*. URL: <https://www.hurriyet.com.tr/teknoloji/internet-ve-cepte-kullanilan-kisaltmalar-turkceyi-tehdit-ediyor-18952994> (müraciət olunma tarixi: 03.02.2025).
5. Crystal, D. (2006). *Language and the Internet* (2nd ed.). Cambridge: Cambridge University Press.
6. EduBlog – ТУН. (2005, March 25). *NetSpeak brings freshness and creativity to everyday English*. EduBlog.
7. Porubay, I. F., & Khakimov, E. T. (2021). Abbreviations in contemporary internet-mediated communication. *World Bulletin of Social Sciences*, (5), 93–97.
8. Го, Ц. (2023). Интернет-сленг в виртуальном общении как языковой феномен. *Филологические науки. Вопросы теории и практики*, 16(4), 1082–1088.
9. Камалидин, К. Э. (2024). Язык и стиль общения в социальных сетях «Вконтакте» и «Wechat». *Мир науки, культуры, образования*, (2)105, 384–386.
10. Нишанов, Я. И., & Утанова, Т. Г. (2021). Интернет-сленг и Интернет-общение. *Вестник науки и образования*, 10(2)113, 48–50.
11. Сундалов, М. (n.d.). ЧСВ, ЗОЖ, LOL и другие мудреные сокращения в соцсетях. *Webpromoexpert*. URL: <https://webpromoexperts.net/ua/blog/chsv-zozh-lol-i-drugie-mudrenye-sokrashcheniya-v-socsetyah/> (müraciət olunma tarixi: 06.03.2025).

STRUCTURAL TYPES AND FUNCTIONAL FEATURES OF ABBREVIATIONS IN VIRTUAL SPACE

Samra Guluzade

Sumgait State University, Sumgait, Azerbaijan

This article explores the structural and functional characteristics of abbreviations used in online communication in the modern Azerbaijani language. As a result of the rapid development of information and communication technologies, abbreviations that have become widespread in virtual communication have introduced new layers of form and content into the traditional structure of the language. The study systematizes the syntactic, semantic, and phonetic typology of abbreviations and analyzes their key communicative functions — economy, emotional expressiveness, and pragmatic intent. Based on real examples taken from various social networks (Facebook, WhatsApp, Instagram, etc.), the analysis shows that these linguistic units both accelerate information exchange and help shape the informal style of interaction among social groups. The article also presents a comparative overview of the use of abbreviations in Azerbaijani, Russian, English, and Turkish, assessing their positive and negative impacts from a theoretical-linguistic perspective. Ultimately, the study concludes that abbreviations are an important component influencing the dynamic development of language in modern virtual discourse.

Keywords: abbreviation, virtual space, social network, linguistics, shortening, communication

СТРУКТУРНЫЕ ТИПЫ И ФУНКЦИОНАЛЬНЫЕ ОСОБЕННОСТИ АББРЕВИАТУР В ВИРТУАЛЬНОМ ПРОСТРАНСТВЕ

Семра Гулузаде

Сумгаитский государственный университет, Сумгаит, Азербайджан

В статье исследуются структурные и функциональные особенности аббревиатур, используемых в сетевой коммуникации современного азербайджанского языка. В результате стремительного развития информационно-коммуникационных технологий сокращения, широко распространённые в языке виртуального общения, добавили новые уровни формы и содержания к традиционным структурам языка. В исследовании систематизируется синтаксическая, семантическая и фонетическая типология аббревиатур, а также анализируются их основные коммуникативные функции — экономия, эмоциональная выразительность и выражение прагматического намерения. Анализ, основанный на реальных примерах, взятых из различных социальных сетей (Facebook, WhatsApp, Instagram и др.), показывает, что эти языковые единицы не только ускоряют информационный обмен, но и формируют неформальный стиль общения между социальными группами. В статье также проводится сопоставительный обзор использования аббревиатур в азербайджанском, русском, английском и турецком языках, рассматриваются их положительные и отрицательные стороны с научно-теоретической точки зрения. В результате делается вывод, что аббревиатуры являются одним из важных компонентов, влияющих на динамическое развитие языка в современном виртуальном дискурсе.

Ключевые слова: аббревиатура, виртуальное пространство, социальная сеть, языкознание, сокращения, коммуникация

Daxil oldu: 10.03.2025

Çap edildi: 10.06.2025